

A249

Riparia riparia

(L., 1758)

Brzegówka

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: jaskółkowate, podrodzina: jaskółki

Status występowania w Polsce

Średnio liczny, lokalnie liczny lub nieliczny, ptak lęgowy niżu; w czasie przelotów miejscami występuje w dużych skupieniach na noclegowiskach.

Opis gatunku

Brzegówka jest nieco mniejsza od pozostałych dwóch gatunków jaskółek występujących w Polsce – dymówki i oknówki. Brak u niej wyraźnego dymorfizmu płciowego. Wymiary: długość ciała ok. 12 cm, rozpiętość skrzydeł ok. 29 cm, masa ciała 11–19 g. Wierzch ciała i skrzydeł oraz obroża na piersi są szarobrzęzowe/brunatne. Podgardle i brzuch białe, spód skrzydeł ciemny. Ogon słabo rozwidlony. Młode są podobne do dorosłych, różnią się jedynie płowymi obwódkami piór i płowożółtym podgardlem.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

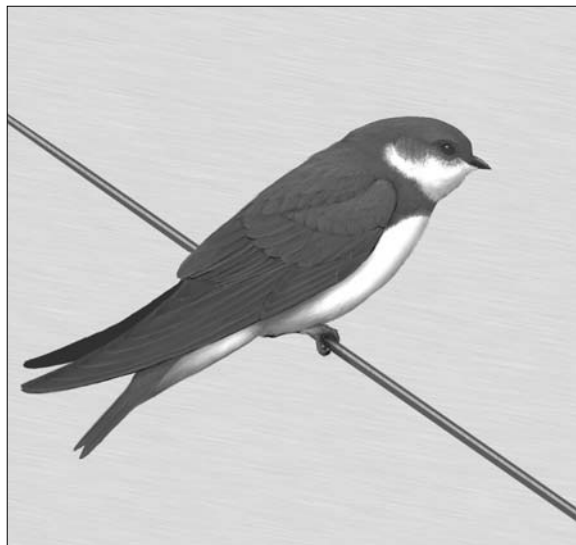
Brzegówkę najłatwiej pomylić z dwoma pokrewnymi gatunkami: dymówką *Hirundo rustica* (A251, nieopisana w tej książce) i oknówką *Delichon urbica* (A253, nieopisana w tej książce) oraz jerzykiem *Apus apus* (A226, nieopisany w tej książce). Brzegówka nie ma jednak rzadawego podgardla, typowego dla dymówki oraz białego kupra charakterystycznego dla oknówki. Wierzch ciała u obu pokrewnych gatunków jest czarny, z granatowym połyskiem, a ogon bardziej rozwidlony niż u brzegówki. Jerzyk sylwetką i zachowaniem przypomina nieco jaskółki, choć lot jego jest szybszy i bardziej zwinny, ponadto różni się od jaskółek czarnym ubarwieniem niemal całego ciała. Brzegówka lata szybciej i bardziej dynamicznie niż dymówka czy oknówka.

Biologia**Tryb życia**

Prowadzi dzienny tryb życia. W okresie lęgowym i przelotów widywana najczęściej w stadach, wyjątkowo pojedynczo.

Lęgi

Zazwyczaj gniazduje w koloniach składających się z kilkunastu do kilkuset nor, wygrzebanych w urwistych skarpacech; niekiedy w skupiskach liczących do 10 nor (stanowiska efemeryczne). Do pierwszego lęgu przystępują ptaki lęgnoroczne. Na lęgowiskach brzegówki pojawiają się

w maju. Ponad 3/4 ptaków powraca na wiosnę w miejsce gniazdowania z roku poprzedniego; znane są w Polsce kolonie zasiedlane przez 30 lat. Gniazdo brzegówki stanowi prosta nora, prostopadła do ściany urwiska, zakończona niewielkim rozszerzeniem tworzącym komorę lęgową. Norę wykopują dziobem i pazurkami oboje rodzice, zazwyczaj w ciągu 3–4 dni. Przeciętna jej długość wynosi 65 cm, wyjątkowo 150 cm. Komora lęgową jest skąpo wystłana suchymi trawami oraz piórami. Pełne zniesienie składa się zwykle z 4–6 jaj, wyjątkowo z 2 lub 7. Część ptaków wprowadza dwa lęgi w roku: pierwszy od połowy maja, drugi w lipcu. Jaja, od złożenia ostatniego, wysiaduje zarówno samica, jak i samiec w ciągu 14–15 dni. Młode karmione są przez oboje rodziców, po 16–23 dniach uzyskują samodzielność i opuszczają gniazdo. Przez dłuższy czas powracają na nocleg do nor lęgowych.

Największe zagęszczenie nor brzegówki odnotowano w dolinach głównych rzek Polski, np. na dolnym Bugu – 828 nor w przeliczeniu na 10 km głównego nurtu, dolnej Narwi – 405 nor, środkowej Wiśle – 206 nor, lokalnie jest liczna również na mniejszych rzekach, np. w dolinie Liwca – 450 nor/10 km nurtu.

Wędrówki

Już od końca czerwca młode z pierwszego lęgu gromadzą się w większe stada i nocują w trzcinowiskach. W Polsce odlot rozpoczyna się od ostatnich dni lipca, z największym nasileniem w sierpniu, i trwa do końca września; do wyjątków należą obserwacje brzegówek z 1. dekady października. Dorosłe zwykle odlatują wcześniej niż młode. Podczas wędrówki jesiennej brzegówki gromadzą się głównie nad brzegami wód, łąkami i stawami. W październiku zanotowano również przelot nad wierzchołkami Karkonoszy. Wiosną przelot jest mniej wyraźny, pierwsze ptaki pojawiają się już w 1. dekadzie kwietnia, a maksimum przylotów na lęgowiska przypada na początek maja. Wiosną lecą pojedynczo lub w małych stadach liczących kilkanaście, wyjątkowo ponad 1500 osobników. Jesienią gromadzą się w wielkie stada liczące do kilkunastu tysięcy ptaków. Ptaki obrączkowane w Polsce były ponownie stwierdzone jesienią na Słowacji, Węgrzech, w Grecji i na Malcie.

Zimowanie

Główne zimowiska znajdują się w Afryce. Nieliczne wiadomości z zimowisk o ptakach obrączkowanych w Polsce podczas jesiennej wędrówki pochodzą z Afryki Równikowej (Uganda, Zair). Na zimowiskach ptaki prowadzą koczowniczy tryb życia, wybierając głównie miejsca podmokłe, z łatwo dostępnym pokarmem.

Pokarm

Brzegówka żywi się przede wszystkim owadami chwytanymi w locie, sporadycznie zbiera je z powierzchni wody lub ziemi. W skład pokarmu wchodzi: jętki, ważki, widelnice, szarańczaki, pluskwiaki, muchówki, sieciarki, motyle, chrzączki, błonkówki, niewielkie chrząszcze i ich larwy oraz pająki. Poluje na stosunkowo niewielkiej wysokości (średnio 15 m), w okresie lęgowym w odległości do 1,5 km od gniazda.

Występowanie

Siedlisko

W Polsce kolonie brzegówki znajdują się przeważnie w stromych skarpach nadrzecznych, w żwirowniach, piaskowniach, urwistych brzegach różnego rodzaju zbiorników wodnych i w wykopach budowlanych, w wyrobiskach kopalni odkrywkowych, a w górach – w urwistych brzegach potoków.

Stosunkowo rzadziej norki są budowane w wyrobiskach przy cegielniach, lessowych ścianach wąwozów, klifach, w przyzmacz ziemi, hałdach popiołów, wykopach kolejowych. Wyjątkowo wykryto gniazda w szczelinach obmurowań i w rurach umocnień brzegu Odry. Gniazda z reguły znajdują się niedaleko od wody.

W okresie przelotów brzegówki spotykane są przeważnie nad różnego rodzaju wodami. Nocują gromadnie, głównie w trzcinowiskach.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1130 Ujścia rzek (estuarium)

3270 Zalewane muliste brzegi rzek

Rozmieszczenie geograficzne

Brzegówka jest gatunkiem szeroko rozmieszczonym w Holarktyce. Wyróżniono 7 podgatunków. W Europie występuje podgatunek *R. r. riparia*. Gniazduje on w całej Europie, z wyjątkiem Islandii i większości wysp Morza Śródziemnego. Zimowiska znajdują się w Afryce, na południe od Sahelu oraz na wschodnim wybrzeżu tego kontynentu, na południu sięgając RPA. Inne podgatunki mają swoje lęgowiska w Azji, na północy dochodząc w rejony subarktyczne do 70°N, a na południu obejmując północny Iran, deltę Amu-darii po jez. Bajkał i północną Japonię, dalej na wschód aż po Kamczatkę i Kołymę. Brzegówka lokalnie gniazduje w Egipcie, w dolinie Nilu, a także w Ameryce Północnej na obszarze Wielkich Równin, dochodząc na północy do strefy tundry. Zimowiska pozaeuropejskich gatunków znajdują się w Indiach i dorzeczu Amazonki.

Rozmieszczenie w Polsce

Gniazduje w całej niżowej części Polski, w górach do wysokości 600 m n.p.m. Zdecydowanie liczniej występuje w pasie Niziny Środkowopolskiej, gdzie zamieszkuje głównie doliny większych, nieuregulowanych rzek. Cały obszar wyżyn przedgórze oraz Pobrzeże Południowobałtyckie są stosunkowo rzadziej zasiedlone przez brzegówki. Gatunek jest rzadki na uregulowanych odcinkach Odry, Warty i Wisły. Największe stanowiska koncentrują się w dorzeczu środkowej Wisły – tam, gdzie naturalne urwiste brzegi stwarzają korzystne warunki gniazdowania. Poza dolinami rzecznyymi duże kolonie wykryto w Wielkopolsce, na terenie wyrobisk kopalni odkrywkowej węgla brunatnego w rejonie Konina. W okresie wędrówek brzegówka spotykana jest w całym kraju. Większe koncentracje odnotowano na noclegowiskach w ujściu dużych rzek (Wisła, Warta) oraz na stawach rybnych.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: D gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

W Polsce dla ochrony brzegówki nie tworzono specjalnie obszarów chronionych. Jako gatunek związany z siedliskami podmokłymi, chroniony jest w ostojach: w dolinie Bugu

na obszarze PK Podlaski Przełom Bugu, w Nadbużańskim PK, Nadbużańskim OChK, w dolinie Pilicy w OChK Doliny Pilicy i Drzewiczki, w dolinie Narwi na obszarze Narwiańskiego PK i PK Doliny Narwi, w Wielkopolsce w Sierakowskim PK, Nadwarciańskim PK, PK im. gen. D. Chłapowskiego, w dolinie Baryczy w rezerwacie Stawy Milickie. Na środkowym odcinku Wisły kolonie brzegówek częściowo chronione są w obszarach I i II Nadwiślańskiego OChK.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja brzegówki oceniana jest bardzo szacunkowo na 2 800 000–14 000 000 p. Największe populacje zamieszkują Rosję (1 000 000–10 000 000 p.), Hiszpanię (540 000–750 000 p.), Białoruś (200 000–300 000 p.), Polskę (patrz niżej), Wielką Brytanię (85 000–270 000 p.), Norwegię (100 000–250 000 p.), Szwecję (100 000–200 000 p.) i Ukrainę (140 000–150 000 p.).

Na podstawie ogólnych wskazań w literaturze można przypuszczać, że co najmniej w połowie XIX w. w Polsce brzegówka należała do gatunków pospolitych, a jej kolonie lęgowe znajdowały się głównie nad nieuregulowanymi rzekami. Regulacje i przebudowa rzek na zachodzie Polski, zwłaszcza Odry oraz dolnego i górnego odcinka Wisły, mogły w pewnym stopniu spowodować znaczne wahania liczebności w tych częściach kraju na przełomie XIX/XX w. Tym niemniej, ze względu na plastyczność w wyborze miejsc do gniazdowania, przypuszczalnie od połowy ubiegłego wieku populacja krajowa utrzymuje się na podobnym poziomie. Jeśli nie nastąpi nagła zmiana warunków gniazdowania w obecnych ostojach, wielkość populacji krajowej nie powinna ulec większym zmianom. Obserwowane fluktuacje liczebności są przypuszczalnie wynikiem oddziaływania suszy na przeżywalność ptaków na afrykańskich zimowiskach.

Krajowa populacja lęgowa brzegówki oceniana jest na 150 000–300 000 p., choć jest to ocena bardzo szacunkowa. Największe skupisko kolonii lęgowych stwierdzone zostało w wyrobiskach kopalni odkrywkowej pod Koninem (1540–2780 p. w latach 1998–1999, a w 1995 populacja zasiedlająca ten teren prawdopodobnie była znacznie większa). Największą pojedynczą kolonię wykryto przy stawach w Starzawie (2000 p. w latach 1982–1988). Brzegówka zamieszkuje licznie dolinę Noteci (ok. 2010 p. w latach 1981–1985), dolinę dolnej Warty (ponad 2000 p.), dolinę środkowej Wisły (ponad 7000 p.), dolinę Bugu (ponad 13 000 p.), dolinę dolnej Narwi (5800 p. w 1993), dolinę Pilicy (2400 p.), dolny Liwiec (1800 p.) i dolinę Baryczy (powyżej 1500 p.). Z okresu wędrówkowego największe znane noclegowiska liczyły do 13 000 os. w rez. Słońsk (1989) oraz do 6000 ptaków odpoczywających przy ujściu Wisły (1991).

Liczebność brzegówki podlega bardzo silnym fluktuacjom związanym z efemerycznym charakterem miejsc lęgowych oraz suszami występującymi na afrykańskich zimowiskach. W przy-

padku wystąpienia silnej suszy na obszarze Sahelu następnej wiosny liczebność populacji lęgowej może spaść do 50% stanu z roku poprzedniego. Śmiertelność roczna wynosi 50–80%. Śmiertelność młodych w pierwszym roku życia wynosi 75%.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek;
- straty w lęgach powodowane przez obfite deszcze w sezonie lęgowym, zatapiające nory wodą przesączającą się przez piaskowe podłoże;
- straty w lęgach powodowane przez zatopienie nor umieszczonych nisko nad wodą (dotyczy to głównie stanowisk w burtach brzegowych), powodowane podniesieniem się poziomu wody w rzece (roztoły, regulacje śluzami i zaporami wodnymi);
- straty w lęgach powodowane erozją skarp i brzegów wskutek ich oberwania się, przesuszania się podłoża lub penetracji ludzkiej;
- straty w lęgach powodowane bezpośrednio przez ludzi w wyniku prowadzonych prac, dłuższego przebywania w pobliżu nor lub ich celowego niszczenia.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- ograniczyć zabudowę rekreacyjną brzegów rzek;
- wprowadzić korekty profilu skarp, które uległy erozji, a wcześniej były zasiedlone przez brzegówki;
- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania przyjaznej dla ptaków eksploatacji żwiru i innych kruszyw;
- podjąć ochronę czynną polegającą na tworzeniu i odnawianiu skarp w różnego rodzaju siedliskach antropogenicznych (żwirownie, kopalnie odkrywkowe itp.).

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji lęgowej;

- wybiórczość siedliskową okresu gniazdowego i poza-gniazdowego;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczby zajętych nor) na powierzchniach losowych rzędu 100 km², na przełomie maja i czerwca;
- ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczby potencjalnie zajętych nor) na głównych rzekach dorzecza Wisły Środkowej, na przełomie maja i czerwca, w odstępach 3-letnich.

Bibliografia

BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
 BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
 Zakład Ornitologii PAN.
 BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
 BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUN-

CIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
 CHMIELEWSKI S., DOMBROWSKI A., SMOLEŃSKI T., ZAWADZKI J. 2004. Awifauna lęgowa doliny dolnego Bugu. *Kulon*, 9: 3–37.
 HORDOWSKI J. 1999. Ptaki polskich Karpat Wschodnich i Podkarpacia. Tom I. Przemyśl, 186 s.
 HORDOWSKI J., KUNYSZ P. 1991. Ptaki ziemi Przemyskiej. *Not. Orn.*, 32: 5–90.
 JERMACZEK A., CZWAŁGA T., JERMACZEK D., KRZYŚKÓW T., RUDAWSKI W., STAŃKO R. 1995. Ptaki Ziemi Lubuskiej. Monografia faunistyczna. Świebodzin, 298 s.
 KUŹNIAK S. 2000. *Riparia riparia* (L., 1758) – brzegówka. W: Bednorz J., Kupczyk M., Kuźniak S., Winięcki A. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, s. 354–355.
 LUNIAK M., KOZŁOWSKI P., NOWICKI W., PLIT J. 2001. Ptaki Warszawy 1962–2000. Warszawa, 179 s.
 SZÉP T. 1995. Survival rates of Hungarian sand martins and the ir relationship with Sahel rainfall. *J. Appl. Statistics*, 22: 891–904.
 TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
 ZAGALSKA M., LAMENTOWICZ M. 2001. Występowanie brzegówki *Riparia riparia* w kopalniach odkrywkowych pod Konin. *Not. Orn.*, 42: 283–289.

Sławomir Chmielewski